

Festivalessay door Marlies De Munck

In de beperking toont zich de vrijheid

Lees je dit festivalessay uit vrije wil? Een banale vraag, denk je misschien, want wat doet het ertoe? Je léést het toch? Maakt het uit of je daarbij bent aangedreven door een authentieke wil of eerder door een automatische kettingreactie van impulsen en neurotransmitters in je hersenen? Wij zijn ons brein, zo luidt het sinds enige tijd, aangestuurd door DNA-codes en onderhevig aan onwrikbare natuurwetten. De wetenschap laat weinig ruimte voor zoiets grilligs als een vrije wil die, als het ware van bovenaf, de ketting van actie en reactie naar zijn hand kan zetten. Net zoals God is ook die laatste plek van transcendentie uit het westerse denken verdreven. Toch flirt onze hedendaagse cultuur voortdurend met de verleidelijke gedachte dat we wél over een vrije wil beschikken. Dat je écht kan kiezen tussen honderd verschillende bereidingswijzen van meeneemkoffie, en dat je in die keuze toont hoe uniek je bent. Dat je je authentieke persoonlijkheid naar believen kan vormgeven in een zelfgekozen levensstijl. Maar het feit dat je daarbij voortdurend wordt gestuurd door allerlei vormen van influencing en clickbait lijkt die hoopvolle droom al gauw weer de kop in te drukken. Misschien zijn onze keuzes toch minder vrij dan gehoopt?

Toegegeven, ook ik doe mijn best om je aandacht te trekken, om je warm te maken voor het intrigerende festivalthema van deze nieuwe editie van Musica Sacra: 'Uit vrije wil'. Want voor de erkenning van het bestaan en het belang van die vrije wil moeten we niet bij de wetenschappen zijn. Daarvoor kloppen we beter aan bij de schone kunsten. Zo blijkt niet alleen uit het programma van Musica Sacra – waarover zo dadelijk meer – maar ook uit de eeuwenoude fascinatie van grote denkers voor de verknoping van vrijheid en schoonheid. Elk op hun eigen manier bedachten zij filosofische argumenten voor de basisintuïtie dat kunst en vrijheid twee zijden zijn van een en dezelfde medaille. De ene kan niet zonder de andere: het bestaan van schoonheid impliceert vrijheid en vice versa.

De Duitse filosoof en dichter Friedrich Schiller, bijvoorbeeld, werkte deze intuïtie uit in zijn Brieven over de esthetische opvoeding van de mens (1794). Hij was ervan overtuigd dat de schoonheidservaring ons kan leren om met de vrijheid om te gaan, om zodoende zelf vrij te worden. Dat laatste vergt immers een zekere onthechting van onze lichamelijke én onze rationele driften. In de contemplatie van kunst gaan die twee tegenovergestelde driften volgens Schiller met elkaar samenwerken, waardoor we er geen slaaf meer van hoeven te zijn. Een esthetische opvoeding is dus noodzakelijk om tot persoonlijke vrijheid te komen. Om die reden meende Schiller zelfs dat politieke vrijheid berust op de esthetische training van de mens.

Het is een mooie theorie die tot op de dag van vandaag doorwerkt. We geloven graag dat kunst van ons betere mensen kan maken. Dat ze ons bevrijdt van de kuddegeest en ons denken verruimt. Maar kunnen we dit geloof wel volhouden, nu de wetenschappen steeds duidelijker maken dat we bovenal beperkt worden door onze eigen biologie, en vrijheid dus een illusie moet zijn? Het deterministische mensbeeld botst danig met de hoopvolle boodschap over de kunst.

Toch valt er veel te zeggen voor Schillers ideeën. Er is namelijk alleen sprake van een botsing wanneer je er een welbepaalde voorstelling van de vrijheid op nahoudt. Het beeld van de honderd koffiekeuzes, bijvoorbeeld. Dan lijkt vrijheid er vooral om te gaan dat niemand jou een strobreed in de weg mag leggen om je eigen beslissingen te kunnen nemen. Vrijheid als de afwezigheid van elke mogelijke beperking. Maar wie vrijheid op die manier begrijpt, moet inderdaad al gauw concluderen dat ze niet bestaat. Daarvoor hebben we niet eens de wetenschappen nodig. Elk weldenkend mens begrijpt dat zulk een absolute vrijheid enkel kan bestaan in onze fantasie. Maar is dat wel echt wat het betekent om uit vrije wil te handelen?

Het festivalprogramma van Musica Sacra biedt een interessant antwoord op die laatste vraag. Om met het duidelijkste voorbeeld te beginnen: het concert van The Wild Classical Music Ensemble met als veelzeggende titel 'In de beperking toont zich de meester'. Niet ondanks, maar net vanuit hun beperkingen weten deze muzikanten iets voort te brengen dat ontroert. Verstandelijk beperkt zijn betekent voor hen niet zomaar een tekort. Deze muzikanten tonen hoe je een beperking ook als startpunt en weerstand kan gebruiken voor een creatief proces. Vrijheid toont zich hier in de manier waarop zij hun beperkingen weten om te buigen tot deel van hun artistieke praktijk.

Dat brengt ons meteen bij de rest van het programma. Want eigenlijk verschilt dat niet zo sterk van de manier waarop alle muzikanten werken. Of ze nu componeren, improviseren of een partituur uitvoeren, ze verhouden zich altijd tot een zekere vorm van weerstand of beperking, om daaruit iets moois of bijzonders te maken. Altijd opnieuw bestaat de kunst erin om het muzikale materiaal – de klanken – in een vorm te gieten die beklijft. Daarom is de vorm in de muziek, en in de kunsten in het algemeen, niet zomaar een beperking die wordt opgelegd aan het materiaal, maar zorgt hij voor de noodzakelijke vonk die het materiaal tot leven wekt. Dat is precies wat Schiller bedoelde: we ervaren schoonheid in de manier waarop tegengestelde krachten elkaar tot iets hogers weten op te tillen. De beperking geeft vorm aan de vrijheid, en andersom.

Tijdens Musica Sacra kun je genieten van dat verheffende spel. Of het nu muziek uit de late middeleeuwen, de renaissance of de barok betreft, of hedendaagse klassiek, pop of flamenco: altijd opnieuw verhouden de muziek, de uitvoerder, én de luisteraar zich tot een zekere weerstand. Harmonie en contrapunt schrijven de spelregels voor, net als de eeuwenoude recepten van strofe-en-refrein, of herhaling-en-variantie. Pas in het creatieve spel met zulke vormen en patronen kunnen kunstenaars hun vrijheid ontplooien. Bovendien is het ook daar, in die omarming van de beperking, dat de kunst zich kwetsbaar toont. Niet alles is mogelijk en niet altijd lukt het om een werk tot leven te wekken. Maar net dat spel van aftasten en proberen kan zo ontroerend zijn. Zo schenken de kunsten aan de vrijheid een menselijk gelaat.

Marlies De Munck

Muziekfilosoof en essayiste, verbonden aan de Universiteit Antwerpen

